

תהום אל תהום קורא

דניאל שליט

ברוך כהנא, שבירה ותיקון,
 הוצאת ראובן מס, ירושלים תשע"א

בשכבר הימים, כאשר למדתי חסידות מפּי הרב יצחק גינזבורג בכפר חב"ד, התרשמתי מאוד מכך שתושבי כפר חב"ד, כאשר נתקלו בקשיים נפשיים, כמשפחה או בזוגיות - היו פונים לתחנה לבריאות הנפש בלוד.

וּשְׁתֵּי תְּמִיּוֹת הָיוּ לִי בְּדַבְרָא. ראשית, כיצד ייתכן בכלל שמי שחוסה תחת כנפי התורה ייתקל בקשיים פסיכולוגיים, אישיים או משפחתיים. הרי התורה אמורה להדריך את האדם בכל דרכיו למישרין. כמובן, זה היה שייך לתמימותו של העושה את צעדיו הראשונים בדרך התשובה.

והתמיהה השנייה הייתה, כיצד זה יהודים שלרשותם עומד אוצר כה אדיר של תוכנות פסיכולוגיות עמוקות כמו ספר התניא וממשיכיו, יזדקקו לשם הדרכתם לתלמידי פרויד, אדלר, ורטהיימר, פרלס ופרנקל (ובכוונה אני מזכיר יהודים "חילונים", שהיו ממייסדי הפסיכולוגיה המערבית וממרחיביה).

אחרי כן זכיתי להכיר מקרוב את החברה הדתית-לאומית, שעם זאת היא פונה לעזרה פסיכולוגית בשעת הצורך, היא גם הצמיחה מקרבה דור של פסיכולוגים וסוציולוגים משלה. ואז נוספה לי תמיהה: בכל מה שנוגע למקצועם, עובדים הפסיכולוגים האלה בדיוק כמו מוריהם החילונים. עבודה מקצועית לחוד ותפילה וחגים לחוד.

דניאל שליט
 מרצה וכותב על
 יחסי התרבות
 הכללית והיהודית.
 לאחרונה יצא
 לאור חלקו השני
 של ספרו ארץ
 ושמים: פרקי אדם

על כל פנים, הבנתי שמשום מה רובצת תהום בין התורה לבין המצוקות האישיות הממשיות – גם של ההולכים בדרך התורה, ושהתהום הזאת ממש קוראת לגישור.

מלמעלה ומלמטה

מכאן נובע שהמשימה שקיבל עליו ד"ר ברוך כהנא אינה לכתוב ספר בלבד, אלא לגשר על פני תהום, או אפילו כמה תהומות, כדלהלן. לא הוא היחיד, ולא הוא הראשון, אלא שניסוינו הוא בכל זאת יחיד במינו, מבחינת ההיקף, השיטתיות, המקצועיות והבהירות – וכל זה בתחומים שרב בהם הנסתר על הנגלה.

בכך, לעניות דעתי, נטל ברוך כהנא חלק בתיקון לא רק לפסיכולוגיה (ראו להלן), אלא גם, עד כמה שקשה הדבר לאומרו, למצב התורה. שכן, לא ייתכן שהתורה לא תושיט יד לצדו הנפשי של ההולך בדרכיה. בכך אפשר לראות צד של מה שקרא הרב קוק "תורת ארץ ישראל": הרחבתה לכל מרחבי ההוויה האנושית; ובכלל זה, הורדת תובנות הסוד למציאות הנפש על כל נבכיה.

■ ■ ■

אבל כיוון המפעל הזה אינו רק "מלמעלה למטה", אלא גם, ובעיקר, מלמטה למעלה. ברוך כהנא מתחיל "מלמטה". מן המציאות התחתונה. ואין לך "למטה" יותר מן האדם הסובל, המתייסר. ה"למטה" של הבריאה אינו הרומם האינרטי וחסר התודעה, ואינו הצמח חסר התחושה, אלא האדם התועה בחשכה. כפי סגולתו להתרומם ולהיות שמה, יוצר, שר ומהלל עם המלאכים ולמעלה מהם – כן פעורות לרגליו תהומות של מצוקה, ייאוש, אבדון, הרס וכיליון, שמלאך לא יוכל לשערן. ר' נחמן אמר: ייתכן שיש באיזשהו מקום עולם הזה, איני יודע; כי זה שבכאן הוא בוודאי גיהנום.

ברוך כהנא וחבריו הפסיכולוגים הקליניים מתמודדים עם הגיהנום הזה בכל שעה ושעה, בכל שנות עבודתם. משם צריך האדם השבור להתרומם אל מחוזות התפארת והנצח וההוד. עד לשם צריכה תודעת הנצח וההוד לצמצם את עצמה ולהגיע.

ברוך כהנא בא "מלמטה למעלה" במובן נוסף: מן הסביבה האקדמית-מעשית, כפי שהתפתחה במערב, אל החסידות. בכך שונה כיוון עבודתו, למשל, ממפעלו של הרב יצחק גינזבורג. הרב גינזבורג עושה כבר שנים רבות מפעל רב של "הורדת" אורות החסידות לכלים בני דורנו. אבל לעולם הוא בא "מלמעלה", מתוך שלשלת מסירת התורה, אל המציאות, ושותל בתוכה את המבנים הקבליים-חסידיים. באחד ממאמריו **בהצופה**, העוסק בשיטת הרב גינזבורג, אומר ברוך כהנא: בכיוון כזה, "מלמעלה", חסרה ההקשבה המדויקת לקולה של המציאות עצמה. אולי דווקא מתוך ההקשבה למצוקה האישית, החד-פעמית, יכול להתגלות אופן-תיקון שאינו נמצא "למעלה"; על כל פנים, שם הוא נסתר ונעלם בתוך כללים גדולים ומאירים. וייתכן ששני הכיוונים דורשים שני מדרש שונים. שכן, מי שבאמת נמצא "למעלה", רווי באור האלוהי או נוגע בו, כמעט מן הנמנע עבורו לשבת עשרות ומאות של שעות ולהקשיב ל"מטופל" היחיד, בן המצוקה, ולתת לכל בני הגוונים של מצוקותיו אוזן, הד, מקום ואישור.

ברוך כהנא אינו החלוץ בעבודה הזאת. לכל אורך הספר הוא נותן את הקרדיט למורו, הפרופ' מרדכי רוטנברג, שהיה גם מנחה עבודת הדוקטור שעמדה ביסוד הספר.

פרופ' רוטנברג, עד כמה שלמדתי מפגישותיי עמו, הוא איש הסער והדחף הראשוניים שנדרשו כדי לפרוץ שערים נעולים. הוא איש הלמדנות הבלתי תיאמן בכל מעמקי המחשבה המערבית, מן הנצרות דרך הפילוסופיה ועד לסוציולוגיה ולפסיכולוגיה, למדנות שנדרשה כדי לתת אמינות לתביעתו להעניק מעמד ולגיטימציה ליהדות כמקור לדרך פסיכולוגית בפני עצמה.

ברוך כהנא בא כבר אחרי הפריצה הראשונה, ואין הוא חייב לנגוח את נגיחת הפתיחה. הוא כבר הולך במנוחה ועושה עבודה שיטתית, כדלהלן.

תאוריה ומעשה

כמה מעלות טובות למפעלו־ספרו של ברוך כהנא עלינו. ראשית, הוא פותח לקורא פתח לתמונת־המציאות־הנפש החסידית־קבלית: צמצום, שבירה ותיקון, אורות וכלים, תענוג ורצון, מקיף ופנימי, כוחות וספירות, כוחות ולבושים, ישות ואין, מושכל מורגש ומוטבע, נפש בהמית, שכלית ואלוקית. כאשר אנו מצויידים במסגרת־העל הזאת, הוא לוקח אותנו בעזרתה לסיור היכרות עם הפסיכולוגיה המערבית – החל ביסודותיה בשפינוזה, המשך בתפיסה המטריאליסטית של הובס ולוק, ואחרי כן תולדות הפסיכותרפיה דרך פרויד, קליין, פרברן, ויניקוט, קוהוט, ביון, יונג (שמות שהקורא המצוי אינו תמיד מכיר, אולי מלבד פרויד ויונג; וידיעתו מתרחבת בכך) וכלה בפסיכולוגיה "הנרטיבית" הפוסט־מודרנית. את כל אלה הוא ממקם במסגרת־התפיסתית החסידית, שעיקרה אור הנשמה המנסה להתגלות בכלים, ה"אין" המנסה להתגלות בכלים של "יש" – ומנקודת מבט זאת התאוריות המערביות מוצגות כתפיסות העוסקות רק בצד ה"יש" של האדם, או בלשונו של ברוך כהנא, כתפיסות "ישותניות". אכן הוא מראה כיצד, תוך כדי התפתחות השיטות מפרויד עד ימינו, הן מגלות יותר ויותר מן הסגולי־עילאי שבאדם, אבל עוצרות על סף הטרוסצנדרנטי, על סף מה שמעבר־לאדם, ולפיכך הן נשארות לא שלמות. כאן המקום שבו מראה ברוך כהנא כיצד החסידות יכולה למלא את החסר – להאיר את התמונה הפסיכופתולוגית – סכיזופרניה, פרנויה, הפרעות רגשיות ומאניה־דפרסיה (שוב נדגיש עד כמה ברוך כהנא בא "מלמטה" – ממחוזות קשים ביותר של הנפש). פסיכופתולוגיות, כמו שהן מכונות, הן צורות של שבירת הכלים. אבל לכל שבירה יש תיקון; הטיפול הוא עזרה בבניית השברים. מכאן ואילך מנסה ברוך כהנא לבנות מבנה של דרכים ממקור חסידי ליישום בטיפול: הכנעה־הבדלה־המתקה, התבוננות, התבודדות.

■ ■ ■

ברכה בפני עצמה קובע לעצמו שער תיאורי המקרה. כאן אנו יוצאים ממבני התאוריה, ומוכנסים בסודם של כמה סיפורים טיפוליים קונקרטיים.

התאוריה מנסה להיות בנויה, מסודרת ומקיפה. אבל בסיפור הטיפולי, כפי שכותב ברוך כהנא (עמ' 200), לעולם רב הסוד על הגלוי; שני אינסופים, המטפל והמטופל,

נפגשים, ומה שקורה ביניהם גם הוא סוד, ומושך מאוצרות הסוד גילויים חדשים לשניהם.

גילוי משובב נפש הוא ה"אתנחתות התאורטיות" באמצע מהלך הסיפור הטיפולי, אשר דווקא בהן, מתוך ההפתעות שבכל טיפול, משתבצות תוכנות פילוסופיות בלתי צפויות. למשל:

מה באמת הציק לשלומית?... לדעתי ניתן לשמוע זעקה אחת השוזרת את כל התחבטויותיה: האם אני טובה?

שאלה נוספת, לא פחות מרכזית היא שאלת האמת. (במשך) שנים הסבירו לשלומית שהיא מדמיינת, שכל הסובבים אותה תומכים בה ואוהבים אותה ורק היא כפוית הטובה... אדם שספג במשך שנים את ארס הפסילה המוחלטת, חש, לעתים קרובות, שכדי לנסות לעמוד מולה עליו להיאחז במשהו מוצק, שיש בו אישור מבחוץ לאמת שבסיפור שהוא מספר לעצמו (עמ' 294).

וכאן הוא עולה לסקירה פילוסופית:

מושג האמת עמד במרכזו של העיון הפילוסופי מאז ומעולם, וניתן להציג רצף של התייחסויות לנושא. בקצה האחד של הרצף נמצא את התפיסה הטוענת כי המציאות דומה פחות או יותר, לאופן שבו אנו תופסים אותה... קאנט פונה לכיוון אחר. לפי שיטתו, ההכרה אינה משקפת את המציאות באופן סביל אלא יוצרת אותה באופן פעיל...

בקצה הרצף נמצא גישות הרואות את ההכרה כיוצרת את המציאות באופן פחות או יותר חופשי... בקצה זה נמצא... חלק מההוגים הפוסט-מודרניים החדשים. כאשר הכל הופך ל"שפה", ל"אופני-שיח" ול"נרטיבים", נעלם הדיאלוג המתמיד שבין האדם לסביבתו.

היכן נמצאת החסידות? אין ספק שהגישה החסידית כפי שהוצגה כאן היא דיאלוגית בשורשה... אבל האם יש בה ערך מוסף משהו? - בנקודה אחת חשובה יכולה החסידות לתרום מעבר למצוי... והיא השילוב שבין שאלת האמת והטוב. בחשיבה החסידות, לדיאלוג של בירור האמת ישנו תוכן - והוא ה"אור", או ה"טוב", המחפש לו כלים (עמ' 298-299).

לכל זה הגענו אגב סיפורה האישי של שלומית! - אבל כאן אנו חוזרים אל המציאות הנפשית:

יש לכך משמעות רבה בטיפול הפסיכולוגי... [לעתים] הטיפול מתמקד בסיפור עצמו... [האם] ארוע כלשהו באמת התרחש או שמא היה רק דמיון... אלא שאגב העיסוק הזה מתברר בדרך כלל ששאלת האמת אינה חשובה לעצמה, אלא רק מצד הקשר שלה לשאלת הטוב: האם ובאיזו מידה מייצג הסיפור הזה את הטוב הנשמתי השואף להתממש...

על כך אומרת החסידות דברים ברורים: כל סיפור חיים שמתקיים בעולם נובע מן הטוב הנשמתי הזה. הופעתו החיצונית של הסיפור עלולה להיות קשה, מלאה ייסורים או עיוותים מסוגים שונים, אך תמיד ניתן לחפש - ולמצוא - את

הכוונה הטובה שהיתה ביסודה ולהבדיל בינה לבין העיוותים שדבקו בה (עמ' 299-300).

תהומות וגשרים

אמרנו לעיל שהספר מגשר על פער, על הפער שבין עולם הפסיכותרפיה לבין עולם החסידות. אבל בתוך כך הוא חייב לגשר על עוד פערים הנמצאים בכל אחד משני העולמות האלה: בתוך עולם הפסיכותרפיה עליו לגשר בין התאורטיקאים לבין הקלינאים (דבר שאינו קל כלל, כיוון שהתאוריה מחפשת בהירות, מבנים, מודלים, מושגים, בעוד המפגש הטיפולי הוא תמיד, כאמור, בגדר סוד שלעולם אינו ניתן לניסוח ממצה); ובתוך החסידות עליו לגשר בין חוקרי החסידות לבין החסידים. וזה, מסתבר, קשה עוד יותר. שכן בפסיכולוגיה, המטפלים, לרוב, הסייחם התאורטיקאים, בכובע אחר ובשעות אחרות של היום. ואילו בחסידות, לא ייתכן שחוקר החסידות עצמו יהיה חסיד. וזה משום שהחוקר בא מבחוץ, ואילו החסיד - כולו בפנים. "בפנים" פירושו שהוא שואף לביטול כל חציצה: להתקרבות אל הצדיק, להתגלות נשמתו שלו, להידבקות באלוהים חיים. ואילו החוקר - הרי עיקר מחקרו הוא המחיצה, העמידה מבחוץ. היא המקנה לו את עמידתו המחקרית (ואפשר לומר: מחקר - מוח קר), את "האובייקטיביות" שלו, את סמכותו האקדמית. וגם אם נלמד עליו, על החוקר, זכות, שהרי הוא עומד בעולם אחר, בדור אחר, ב"הארה היסטורית" אחרת, כדלקמן - בכל אופן עדיין בחוץ הוא עומד.

שוב: הדעת הפנימית היא כעין "וידע האדם את חוה אשתו": ידיעה שהיא כניסה פנימה עד כדי הזדהות, התמזגות - כמעט עד לאיבוד ה"אני", על כל פנים, לאיבוד ה"אני" הנפרד. ואילו הידיעה מבחוץ, "על אודות", בונה ומפתחת ומחזקת - קיר ומחיצה. וככל שנושא המחקר פנימי יותר, כן המחיצה בולטת יותר, ואולי מפריעה יותר, אם לא מזיפתה, את הצפייה. בפזיקה ובכימיה לא ידרוש איש מן החוקר לחקור את האטום או את המולקולה "מבפנים". אבל ככל שנעשה נושא המחקר קרוב יותר להכרה, קרוב יותר לאדם, לעצמנו - כך נעשית ההתבוננות הפנימית לאפשרית, ולכן, לפחות לדידי, לאופן-הלימוד הראשי והמקורי; ודעת החוץ (מבילוגיה מולקולרית של המוח ועד לכתבים, תעודות וכו') - זאת נעשית רק להשלמה ולהרחבה (ובתור שכזאת, אכן יכולה להועיל רבות). דעת הפנים היא העיקר, כי, למשל, ממבנה המוח עצמו לא היינו יודעים לעולם מהו צבע, ריח, צליל ואפילו רעיון; עלינו להתחיל תמיד מן התופעות הפנימיות ורק על סמך זה לחפש להן הסברים חיצוניים; התופעה הפנימית קודמת לכל הסבר שלה ומכילה יותר ממנו לאין קץ. וכעת: כאשר עולים אל מציאויות שמעבר לאדם, מציאויות אלוהיות - מה ערכו של המחקר החיצוני? אין הוא יכול לעקוב אלא אחרי כתבים וספרים ולערוך אותם במערכות מסודרות. אל המרחב האלוהי עצמו אין לו כניסה - ולרוב הוא מסתייג מכל עמדה לגבי עצם קיומו.

כי הרוצה לדעת את קיומו, חייב לעשות דרך שאינה תאורטית, אלא ממשית, במובן הנפשי. לשם כניסה לאותה דרך הוא חייב להסתכן, לוותר על ביטחונות, לוותר בייחוד על השתריונות ה"אני" במבניו השונים, כמו שליטה והגנה, ולהיכנס למקום שמקלף

אותו מביטחונותיו בזה אחר זה. והנה חוקר הקבלה והחסידות אינו חורג ממעטפת הביטחונות האלה. עצם ההמשגה מקנה לו, כביכול, שליטה ב"חומר", ב"נושא", ב"תחום", שהכניסה אליו היא בעצם רק בכניעה, ב"ביטול" הישות, בהתקרבות, באהבה...

אמנם ברוב המקרים קשור חוקר הקבלה לנושא מחקרו, מוקסם על ידיו, אפילו אוהב אותו בסתר, שאילולי כן לא היה בוחר בו. אבל כל זה - מרחוק; הצד הפומבי, המוסדי, שלו נשאר מבחוזן, ובינו לבין הפנים - מחסום; לפעמים נוקשה, לפעמים דק ועדין, אבל תמיד קיים ופועל.

■ ■ ■

והנה, ברוך כהנא העז לבנות גשר בין חוקרי החסידות לחסידות, וכן גשר בין הצד התאורטי לצד הקליני של הפסיכולוגיה. הוא מתכוון להעניק לחסידות מעמד במרחב האקדמי-אורטי; ולהעניק לתאוריות הפסיכולוגיות עזרה במבוי הסתום שבו הן נמצאות במצבן הנוכחי הפוסט-מודרני. הספר הוא עיבוד של עבודת דוקטור; מכאן שהוא פונה אל חוקרי החסידות והפסיכולוגיה גם יחד בלשון שהם יכולים לשמוע: לשון המבנים, התאוריות, המודלים, הטכניקות. ועם זה שרגליו עומרות באקדמיה, לבו עם החסידות. וכך הוא כותב:

ברצוני להרגיש את ההבדל העקרוני בין המתודה וכיוון החקירה של ספר זה לבין "מחקר החסידות" האקדמי. תחום העיון של מחקר החסידות האקדמי הוא ההגות החסידית המשתקפת בטכסטים החסידיים... לעומת זאת הנושא בו אני עוסק הוא בני-אדם, חויתם והתנהגותם... ניתן לומר שספר זה משתדל להיות מחקר חסידי על הפסיכולוגיה, ולא מחקר פסיכולוגי על החסידות (עמ' 316); ההרגשות שלי - ד"ש).

הורדה ותרגום

עד כאן הגשרים הנכנים בספר בין דיסציפלינות ובין קהילות שונות. אבל אפשר לסכם את הגישורים השונים בגישור אחד: בין האדם-האלוהי לבין האדם-האנושי. וזהו גם גשר על פער בין דורות, בין "הארות היסטוריות" שונות, שהתבטאו בשני טיפוסים-אדם שונים ובשתי קהילות שונות: היהודית-החסידית והמערבית-אקדמית.

מצד אחד עומד האדם הדבק-באלוהים, שהצמיחה החסידות (כסוג מיוחד של האדם עובר-האלוהים שהצמיחה היהדות לתקופותיה). מצד שני עומד האדם שהצמיחה המערב, האדם האוטונומי, הנשען רק על כוחותיו ועל שכלו הוא. אל טיפוס האדם האוטונומי המערבי הלכו והצטרפו יותר ויותר יהודים, מאחר שהאוטונומיה האנושית הייתה רוח הזמן, ואילו האדם הדבק-באלוהים היה העפלה על אף רוח הזמן; וכך קרה שיהודים פעלו משני העברים: הן כנושאי הדבקות החסידית הן כמייסדי הפסיכולוגיה המערבית.

האדם האוטונומי של ראשית הפסיכולוגיה, בראשית המאה התשע-עשרה, היה בטוח בכוחותיו ובכוחו להבין את העולם ואת עצמו; אבל אצל איש ימינו הפוסט-מודרני כבר נתערער ונשבר הביטחון הזה. אמנם מצד אחד הוא עדיין שְׁכֹר־כוחות, ואדרבה, כוחותיו נתעצמו באופן שלא היה כמותו בהיסטוריה - לרשותו עומדות יכולות טכנולוגיות וכלכליות דמיוניות, ממש חיקוי לתכונות אלוהיות: הטכנולוגיה הממוחשבת שלו עושה אותו כביכול יודע-כול, כול-יכול, מעבר לזמן ולמקום. מצד שני - הוא מעורער ואכול מתוכו; הוא מכחיש את הווייתו המיוחדת כאדם ומבטל כל ערך המיוחד לאדם; ובכלל, עולמו נטול כל ערך או אמונה שמחוץ לנגלה לחושים. שוב: בעולם ריק-מאמונה זה מתקיימים המדע והרפואה בני זמננו, ולכן גם הפסיכותרפיה בת זמננו. ואל תוך עולם ריק-מאמונה זה מוריד ברוך כהנא את מושגי החסידות.

ועוד פן להורדה הזאת. החסידות שייכת לעולם של תורה, כלומר לעולם שבו אדם לעולם עומד למשפט; ודינו יוצא כרשע, צדיק - או "בינוני". ואילו עולם-האדם-לברו שאנו חיים בו כיום, האקלים התרבותי שלנו, הוא אקלים שבו "שיפוטיות" היא מילת גנאי, והמידות הנדרשות מכן תרבות הן הכלה, קבלה, סובלנות, פתיחות. ובכן: כל עניין התורה כולו נמצא מחוץ לרוח הזמן. ועל כן מובן שעל מושגי החסידות לעבור טרנספורמציה לא קטנה, למעשה מהפכה, כדי להגיע אל דורנו.

■ ■ ■

אביא רק שלוש דוגמאות מייצגות מתוך הספר. א. "הבדלה הכנעה, המתקה". מושגים אלה היו במקורם מצבים של הכנה לתפילה ולתורה. וכמו שכותב הבעש"ט: "סוד הכנעה והמתקה שצריך בכל עסק תורה ותפילה..." והנה למיטב ידיעתי, לא בספרות החסידית המסורתית, אלא בכתבי הרב גינזבורג בן דורנו, מתרחשת ההרחבה של שלושת מצבי הקדם-תפילה האלה לכרי תורה כללית של הנפש; וברוך כהנא נותן פנים נוספות וחדשות ל"הורדה" הזאת על ידי יישומם של המצבים האלה במישור הטיפולי ורואה בהם מפתח למכלול המצבים הפסיכופתולוגיים, הפסיכונירוטיים וכו'.

ב. "מחשבות זרות". במקור - זהו המונח הכללי למחשבות המופיעות בזמן תפילה, אינן שייכות לה, ומפריעות לריכוז ולכוונה. אמת שבכמה מקורות חסידיים מורחב תחום המחשבות הזרות לכל מחשבה בחיים שאינה לד' ולתורתו. ואילו אצל ברוך כהנא חלה הרחבה דרסטית, כאשר בשם "מחשבות זרות" הוא קורא לכל התחום של מצוקות הנפש האנושית שאינן יודעות את התורה, מה שנקרא פסיכופתולוגיה.

ג. התפתחות הילד. אמנם במקורות החסידיים יש הרבה אזכורים של מושגי עיבור, יניקה, קטנות, גדלות וכו', לכאורה מונחים מתחום התפתחות הילד, שבלשון המודרנית נקראים היריון, לידה, ינקות, חביון, התבגרות, בגרות וכו'. אבל מונחי עיבור-יניקה-מוחין אלה כבר נמצאים בכתבי האר"י, ושם אין אלה אלא מונחים לשלבי הגידול של "זעיר אנפין", שהוא מערכת כוחות הבריאה האלוהיים. אמנם החסידות מוסיפה למונחים אלה הרחבות מתוך התבוננות בנפש האדם, אבל גם אז, המטרה הסופית היא להבין את מערכת הכוחות האלוהיים, ולפי ההדרכה החב"דית הכללית, להגיע

מההתבוננות הזאת ל"ביטול היש", לענווה, ליראה ולאהבת השם. וכמו שכתוב למשל במקור שמביא ברוך כהנא:

אמנם מה שנקרא בשם מוחין דיניקה, הגם שאין בהם מהארת המושכל שבמוחו כלל, היינו לפי שיונק החלב משדי אמו, ומוח אמו שבחלבה הוא לו למוחין למידותיו הטבעיים. והנה מכל זה יובן למשכיל למעלה באדם העליון אשר על הכסא שנקרא בשם זעיר-אנפין דאצילות, וידוע כללות עניינו, שהוא הסתר אור אינסוף, ב"ה וצמצומו בבחינת מידות - חסד וכו', בשביל [להיות] מקור וחיות לנבראים בעלי גבול כו'. (רש"ז מלאדי, תורה אור, דף קח ע"א).

והנה ראו כיצד מפרש זאת ברוך כהנא:

הווה אומר, האם "מעניקה", כביכול, את המוחין שלה לתינוק. דרכה הוא חווה את העולם, דרכה הוא מרגיש, דרכה הוא מתפתח. את כל הוויות הנפשית הוא מקבל "עם חלב אמו" ממש (עמ' 71).

בשתי מובאות אלה מורגשת בחוש ממש ההורדה מעולמות עליונים לעולמנו זה: לאם ממש, לילד ממש, להתפתחותו ממש - ולא משלים להוויות עליונות.

■ ■ ■

את כל ההעברות האלה עושה ברוך כהנא במודע. וכך הוא כותב לגבי הפסיכותרפיה החסידית:

תיאוריה פסיכופתולוגית חסידית פירושה נסיון להבין את המצוקה הנפשית וגורמה באותם כלים מושגיים שפותחו בחסידות... כדי לעשות זאת... אעזוב את ההיצמדות למקורות החסידיים ואנסה לבנות על בסיסם בניין משלי... איני טוען שכל הדברים שאכתוב אכן נמצאים בפועל בכתבים חסידיים, אלא שהם יישום לגיטימי של מושגים ודרכי חשיבה לתחום חדש, שלא טופל כל צרכו בהגות החסידית המקורית (עמ' 137; ההדגשות שלי - ד"ש).

ובעניין "המחשבות הזרות":

בכתבי החסידות משתמשים בשמות שונים לציון התכנים שעוותו בשבירה: מחשבות זרות, מידות רעות, מידות דתוהו, חכמות חיצוניות, הרהורי עברה ועוד. אלה אינם שמות נרדפים: הם מבטאים תכנים שונים ולעתים אופני "נפילה" שונים. למען הנוחות בלבד אשתמש כאן במונח "מחשבה זרה" כמונח כולל לכולם (הערה 474; ההדגשה שלי - ד"ש).

ולגבי מעמדו של הפסיכותרפיסט כלא-צדיק:

[בחסידות] הצד העוזר הוא "רבי", אדם בעל כוחות מופלאים ויוצאי דופן... [ואילו] הפסיכותרפיה המערבית בנויה על הנחה הפוכה: הפסיכולוג אינו אלא אדם רגיל שרכש מיומנות מסוימת הניתנת ללימוד (עמ' 184).

אם כן: יש אצל ברוך כהנא מודעות ליישומים, לפרשנויות, לטרנספורמציות, שהמושגים החסידיים עוברים תוך כדי ירידתם למחוזות ללא אל, ללא תורה, ללא צדיק. לכן הוא בונה מתחם חדש של מושגים "בגובה העיניים", המיועדים לשמש כלי

עבודה פסיכותרפיים: "שאלת התיקון", "תשובות התיקון", "חויית התיקון", "תחושת התיקון".

ונשאלת השאלה: האם ב"הורדה" כזאת עדיין יש נאמנות למושגים המקוריים? האם אין הם מאבדים את חיותם ואמינותם במהלך הירידה? ובמילה אחת: האם זה מותר? שכן לפני כשתי מאות שנים, הייתה טענת ה"מתנגדים" מול החסידות זאת, שאסור להוריד את הכרות הסוד העליונות לרמת כוחות הנפש של האדם; שאסור, למשל, לתאר את מבנה נפשו כמבנה של ספירות, כוחות ולבושים, עיבור מוחין ויניקה וכו' - אפילו כדי ללמד על המבנים העליונים; שהרי המבנים האלה הם כוחות אלוהיים עילאיים, ואילו בהופעתם באדם הם עכורים ומעוותים, ולכן אינם ראויים לשמש משל נמשל העליון אלא חוטאים לו - מחללים אותו. ועדיין היה אז מדובר באדם עובד-האלוהים, המכין את עצמו להיטהר ולהתקדש.

ומה נאמר כעת על ההורדה הנוספת, מעולם הקדושה החסידית אל תוך עולם נטול אלוהים? האם מותר להפוך את גאולת הנפש לפסיכותרפיה? את המשפט העצמי ל"תקינות נפשית"? את מבנה הנפש האלוהית ל"מודל חסידי לפסיכותרפיה קלינית"? האם מותר להציג את הגילויים החסידיים כ"הנחות" או "טענות", את המבנים המתגלים לעין ההכרה העליונה כ"תאוריות"?

הייתי רוצה לומר כאן כמה מילים בזכות הניסיון הזה.

צמצום ותיקון

ובכך אינני מקל ראש בחומרת השאלה. החסידים כותבים, שעל הופעת החסידות עצמה נערך משפט-של-מעלה (במקביל למשפטים-של-מטה בידי השלטונות הרוסיים - כאשר אדמו"רי חב"ד נעצרו, נכלאו ונחקרו בעקבות הלשנות). ובשני המשפטים, אומרים החסידים, יצאה החסידות זכאית ופעולותיה ראויות. ואפשר אולי לומר, שגם על ההורדות שאנו מבצעים בדורנו זה אנחנו נשפטים. ובמשפט הזה הייתי רוצה לומר דברים לזכות.

■ ■ ■

האם מותר לעשות את "ההורדה"? - מי ששואל "האם מותר", כבר בהכרח שואל לא מעמדה של עולם נטול אלוהים, אלא מעמדה המכירה בקדושה, אם כי מכירה גם בהיעדרה מעולם-האדם של היום; עמדה הנאמנה וגם חרדה לקדושה. והנה לפי העמדה הזאת חייבים לומר שהקדושה היא נצחית, גם כאשר היא מסתירה את פניה בדורנו. ושוב עלינו לומר מהעמדה הזאת, שעולם זה של ימינו, חסר-האלוהים לכאורה - הוא עצמו יצירה אלוהית, הוא עצמו הארה היסטורית אלוהית (אם גם בדרך של הסתר פנים), כמוהו ככל התקופות שהיו לפניו; וגם האדם נטול האלוהים - הוא יצירה אלוהית מכוונת ומדויקת. ועל כן ייתכן מאוד שדווקא לתוך דורנו זה עלינו לבצע "תרגומים" ו"הורדות".

ובעצם, אין באדם נטול האלוהים של התקופה האחרונה חידוש עקרוני מבחינת עצם הוויית האדם. כל הוויית האדם מתקיימת בזכות פעולת הצמצום-העצמי האלוהי. מקובלים אנו (וההכרה הזאת היא אבן יסוד בבניינו של ברוך כהנא, ובהגותו של מורו,

פרופ' רוטנברג - ראו ספרו **קיום בסוד הצמצום**, ירושלים (1999) - מקובלים אנו שבראשית הבריאה צמצם הבורא את הווייתו האינסופית כדי לתת מקום עמידה לעולם ולאדם; ותקופתנו זאת אינה אלא המשך לאותו צמצום, אינה אלא צמצום אחרון וסופי של נוכחותו בעולם. שוב אין האדם מרגיש את הנוכחות האלוהית כאם-כל-הווייה, אלא חש את העולם ואת עצמו כנתונים מעצמם, כקיימים מתוך עצמם.

ובצמצום האחרון הזה יכולים לקרות - וכבר קרו - שני הדברים שצוינו לעיל: מצד אחד, התנפחות ה"אני" האנושי לממדים גלובליים וקוסמיים; ומצד שני - קריסתו לכדי הכחשה עצמית טוטלית (נדמה לי שברוך כהנא קרא למצב זה באחד ממאמריו בשם "הפרדוקס ההומניסטי"). צירוף שני אלה פירושו משברים קיומיים עמוקים - אצל יחידים (שבהם אנו עוסקים כאן). אבל גם אצל עמים ומדינות, ואצל האנושות בכלל. חדר עבודתו של המטפל הוא מעבדה, שבה עשוי האדם התועה לחפש דרך, הסבר, תוכנה, תקווה - ערך להווייתו.

במפגש הטיפולי, המטפל עצמו "מצמצם" ומעלים אל הרקע את עולמו ואת ערכיו; ואם הוא אדם דתי - את הציוויים שלאורם הוא הולך. הוא מעמיד לרשות המטופל רק תודעה טהורה, ראי נקי ככל האפשר, חף מכל "צריך" ו"ראוי". שם, בעטיפה המגנה הזאת, במצב של חופש מוחלט מכל כפייה, מכל האשמה, בתנאים של תמיכה ואהדה - יכול האדם לשקם את הווייתו. שם יוכל להתבונן אל תוך מעמקי נפשו, אל החלקים הדחויים והמודחקים שבה. רק בסביבה הזאת יסכימו החלקים המודחקים, לאט-לאט ובהיסוס, להראות את עצמם; שם תוכל להתבוננות העצמית לא רק "להכיל" אותם, אלא "לתקן" אותם - למצוא את שורשם החיובי, את ערכם, וכך "להעלותם" ולכלול אותם באישיות השלמה - שאם לא כן ימשיכו לעבוד במסתרם ולהזיק משם.

ולשם כך אכן דרושים למטפל (וגם למטופל כלפי עומקיו הוא) כל ערכי זמננו הפוסט-מודרני: אי-השיפוטיים, ההכלה, התמיכה, הפתיחות, ההקשבה - שכאן מסתבר שאינם "אופנות" סתם, אלא תנאים הכרחיים לעבודה. ואם כך, השאלה היא מה טיבם של ערכים אלה של דורנו, מניין הם באים - ומה עתידם.

שכן מצד אחד, אלה הם ערכים מתוקנים, בהשוואה לקנאות, לרדיפה, לאלימות ולדריכו לסוגיהם ולדורותיהם. מצד שני, יכולים הערכים האלה להפוך למבוי סתום. כי באקלים סובלני טוטלי זה, בחיים בכלל ובמפגש הטיפולי בפרט, מותר לאדם לבנות לעצמו כל "נרטיב", להוציא לאור כל נטייה ותנועת נפש, "להמציא את עצמו" כרצונו; אבל אין לו מול מה לעבוד, אין לו אבן דרך, תמרור וסימן, שמולם ימקם את עצמו. ואם כן, הופכות כל תנועותיו הנפשיות לריקות ממשמעות - וזאת מצוקה חריפה בפני עצמה. במצב הסובלנות הטוטלית, לא רק העולם שמסביב מתפרק ל"סיפורים" חסרי קשר ויחס; ה"אני" עצמו מתפרק ל"סיפוריו" השונים ומאבד את זהותו.

הפוסט-מודרניזם הוא סביבה עוינת-זהות... הוא נוטל מן המטפל את האפשרות לחתור עם המטופל לגיבושו של סיפור חיים מועיל, שהמטופל יוכל להאמין בו בכנות ולהתבסס עליו (עמ' 23).

והנה במצב זה יכולה החסידות לתת לאדם יד, כיוון, נקודת התמצאות. דווקא מפני שהיא כל כך "מעבר", כל כך מעבר למצב דורנו, ומביאה אלינו מושגים כל כך טרנסצנדנטיים, כמו נשמה, אור וכלי, אין וישות.

וכך יכולים מושגי החסידות לתת לאדם, מעבר לכל "סיפוריו", את - עצמו! כי "עצמו" זה, כדי להיות מסוגל לארגן ולהחזיק יחד את שלל הסיפורים השונים, חייב להיות עצמיות "טרנסצנדנטית", שמעבר לכל "סיפורי" המשנה. (ובצעד נוסף, "עצמי" כזה מתאפשר רק באשר יש לעולם ממד טרנסצנדנטי מקורי: הטרנסצנדנציה האלוהית). ולכן אולי דווקא התיקון העמוק הזה הוא תקנת דורנו. ראשית, עצם "הצמצום" של כל שיפוט פירושו ההתאפקות משיפוטים קשים וקטלניים, שהאדם בכלל, המטופל וגם המטפל, גדל אל תוכם ובתוכם. השיפוט במקורו האלוהי הוא משפט מתוך ראייה כוללת, המאירה בחסד וברחמים לאין קץ; אבל בחברה האנושית, החילונית וגם הדתית, עשוי השיפוט להתדרדר לשיפוטים קשים, להוקעות, לנידויים. אלה אולי דיכאו זמנית בשעתם כמה מן הנטיות הגסות ביותר, אבל למעשה רק גירשו אותן למרתפי הנפש; וכעת, כדי לשחרר את הנפש מן הזיופים האלה של מידת הדין, יורדת מידת החסד העליונה מגבהיה, מסלקת את מידת הדין אל הרקע (וכעין הכתוב: "יהי רצון מלפני... שיגולו רחמי על מידותי...") - ברכות ז, א), ומופיעה לדורנו בתור התבוננות נקייה, מודעות טהורה, קבלה שלמה ללא שום תביעות. גם המטפל מצמצם את ערכיו ומעלים אותם אל הרקע: הלוא גם הוא אנושי, ומי יודע אם לא עברו גם ערכיו וציווייו שלו הקשחה והחמרה; על כן הוא "מצמצם" אותם ואינו מגלה אלא מודעות טהורה. ושוב, רק בתנאים אלה של התבוננות שקטה וקבלה מוחלטת, יכול בן דורנו לחזור אל החלקים הדחויים והכבושים של עצמו, ולתת להם להתארגן במכלול לאור תודעתו המתבוננת. מכאן ואילך, אם ירצה וכאשר ירצה, יוכל לקבל על עצמו "הארות" גבוהות יותר, הנושאות עמן גם דרגות אחריות וחיוב גבוהות יותר; היינו, לשוב אל מידת הדין, אלא שהפעם לא כפסילה וכהוקעה נוקשות, אלא כראיית הטוב והנכון המאיר מתוך עצמיות הנפש.

כמו חדר העבודה הטיפולי, גם תקופתנו כולה היא מצב-היריון של תקופה חדשה. דווקא עולם פוסט-מודרני זה, שהוא ריק כל כך מערכים ומממדים גבוהים - מכין משהו חדש. לעניות דעתי: הארה מחודשת של האור האלוהי. נצנוצי תודעה טרנסצנדנטית כבר מתבטאים בתרבות "העידן החדש". אכן, דורנו עובר תהליכים של הרחבת התודעה. המפגש הטיפולי הוא אחת מדרכי ההרחבה האלה, דרך הכוללת גם ניקוי-ראש-ולב עמוק. רק כלי ההולך ומיתקן יוכל לקבל את האור החדש, המתחדש, שאנו מקווים לו.

סיכום: תרגום שאינו חתום

השאלה היא: מהו תרגום (מעולם אחד לעולם אחר) נכון ונאמן למצב זמננו, ומתי התרגום הוא אמיתי למרות שינוי הצורה?

תרגומו של ברוך כהנא אינו חתום וסתום בתוך המצב הפוסט-מודרני, אינו מקבל על עצמו את עול "המצווה" להיות רק "בשטח", ללא עומק וללא גובה; בתוך הזמן הזה גופו הוא שותל זרעים הפתוחים אל מעבר לזמן, אל מעבר ליחיד ואל מעבר לאדם בכלל.

ועוד: לניסיון-התרגום של ברוך כהנא יש היתרון הגדול, שהוא אינו תאורטי אלא מעשי. בדרך כלל ההבדל בין מדעי הטבע למדעי הרוח הוא שבמדעי הטבע המציאות הפיזית הקשוחה עצמה מתקנת שגיאות ומפריכה תאוריות שגויות; ואילו במדעי הרוח המציאות היא רכה, ויכול אדם לפסל לו מתוכה תאוריות, "מודלים" ו"נרטיבים" כרצונו. עד כאן המחקר התאורטי. אבל במפגש הטיפולי מתגלה המציאות הנפשית עצמה מחבייניה, ומתקנת ומשכללת את התאוריה ללא הרף. בכך מתגלה שוב, שהמפגש אינו "הורדה" בלבד, אלא גם העלאה - העלאת הערפילים התחתונים לקראת פגישה עם האורות העליונים, קריאת אלה אל אלה, "תהום אל תהום קורא". ולכן גם ה"הורדות", התרגומים, הפירושים של החסידות - בפוגשם את החומר הבא "מלמטה", עתידים ללא ספק לתת פירות ולהיעשות משוכללים ומדויקים יותר ויותר.

נאחל לברוך כהנא ולעצמנו, שהכלים הצומחים מלמטה ימצאו את דרכם אל האורות היורדים מלמעלה, ונזכה כולנו לאורם.